

Kiss Endre József :

A „BIBLIOTHECA RAKOCZIANA” SÁROSPATAKON

Köztudomású, hogy a Rákócziaknak sokat köszönhetett a hazai könyvkultúra. II. Rákóczi Zsigmond (1544-1608) az első, teljes Magyar Bibliának a Vizsolyi Bibliának (1590) a kinyomtatása körül szerzett elévülhetetlen érdemeket. Fiára, I. Rákóczi Györgyre (1593-1648) már úgy tekinthetünk, mint hivatásos, koncepciózus gyűjtőre, aki hatalmas lendülettel, akarattal és jelentős áldozatok árán épített fejedelmi könyvtárat Gyulafehérváron, családi gyűjteményt Sárospatakon és támogatott könyvekkel számos eklézsiát, iskolát. Ő építtetett 1641-ben „boltozatos termet” a coetus könyveinek, mely a pataki Kollégium első, kifejezetten könyvtári célokat szolgáló helyisége. Támogatta ugyanakkor a könyvkiadást a nyomdászok megbecsülésével és jó néhány szerző műveinek a megjelentetésével saját költségén.

Ehhez a tevékenységéhez minden rendelkezésére álló eszközt felhasznált. Komoly kísérletet tett arra, hogy Mátyás király megmaradt corvináit a török portától megszerezze, s nem rajta múlt, hogy ez a vállalkozása nem járt sikerrel. Könyvgyűjtő missziójának egyaránt eszközei voltak a külföldi egyetemjárásról lévő diákok, követek, diplomaták, kereskedők. Vásárolt lelkipásztoroktól, tanítóktól egész könyvtárakat, s ilyenkor tanácsát kérte Geleji Katona István tudós prédikátornak, Alstedt J.H. professzornak, Teleki Mihály könyvtáralapító tanácsúrnak, [1] Tolnai István könyvtárnok-lelkipásztorának.

A fejedelem levelezéséből egész könyvtárügyi szöveggyűjteményt lehet összeállítani, melyek nagyszerűen illusztrálják a könyvkultúra korabeli állapotát, s a fejedelmi könyvek sorsát. Ezeknek az adalékaiból tudjuk, hogy – noha egy főúri gyűjteményről beszélünk, mely természetesen zárt könyvtárnak számított – mégis kölcsönöztek könyveket. Tolnai István könyvtárnok-lelkész jegyzéket készített a beszerzett könyvekről és a kölcsönzött állományról egyaránt. [2]

I. Rákóczi György halála után az idősebb fiú, II György kerül a fejedelmi trónra. Az özvegy fejedelemasszony Lorántffy Zsuzsánna és kisebbik fia (III.) Zsigmond herceg (1622-1652) elhagyják a fejedelmi székhelyet, Gyulafehérvárt és birtokaik sárospataki központjában tartózkodnak legtöbbit. Így 1649-től kap igazán lendületet a pataki családi gyűjtemény fejedelmi könyvtárrá történő építése.

Zsigmond herceg a könyvtárépítő tevékenységében – ha lehet – édesapján is túltett. Még annyira sem vásárolt alkalomszerűen könyvet, mint elődei. Jegyzéket állított össze a beszerezni kívánt művekből, s azokat meghozatta. Mindezt nem dilettánsként teszi. Már tizenévesen igen komoly, filozófikus tartalmú leveleket ír. [3] Folyékonyan olvas és ír latinul, görögül, beszél németül, franciául. Egy alkalommal nevelője megrója, mert hiú dicsekvésnek tekinti azt az esetet, amikor az ifjú herceg egy társasági összejövetelen azzal kápráztatja el a

hallgatóságát, hogy héber szöveget folyamatosan fordít németre.

Zsigmond herceg az, aki tudja, hogy melyik könyv hol található a fejedelmi gyűjteményben. Anyjának nem egyszer segít megkeresni a kívánt művet. Ismeri a könyvek tartalmát. Szellemi környezete inspirálja arra, hogy még jobban ismerje és válogassa azokat. Véleményének kialakításában a puritánus eszmékért síkra szálló pataki rektor, Tolnai Dali János, a pietista Medgyesi Pál és Rimaszombati István udvari lelkipásztorok, az iskolareformoknál csak hazája szabadságát jobban a szívéen viselő protestáns pedagógus-püspök Comenius Ámós János, valamint a teológia helvét irányát propagáló nevelői, Alstedt és Bisterfeld professzorok vannak a segítségére.

A korabeli főúri könyvtárak köteteit még nem a kiadó, hanem a tulajdonos köttette be. A borítóra kerülő címer, monogram és az ornamentika rendszerint tükrözi a tulajdonos ízlését, a kor divatját. Zsigmond herceg gyűjteményének darabjai egyszerű, de méltóságteljes, ízléses kötetek. Sugallják a puritán gondolatot, mely szerint nem a külsőség, hanem a tartalom számít, nem a tekintély, amit a könyv a tulajdonosának kölcsönöz, hanem a gyakorlati használhatóság.

A főúri könyvek között számos kötet akad, melyekben fejedelmi, nagyasszonyi, hercegi bejegyzések utalnak az egykori tulajdonosukra. Ebben az időben még nincsenek könyvtári jelzetek az egyes kötetekben, ezért az azonosításuk egyik legbiztosabb forrása a possesori bejegyzés, illetve a korabeli, fennmaradt könyvjegyzék.

A könyvtárak rendszeresen gyarapodtak a fejedelmi nyomdák termékeivel. A fejedelmi gyűjtemény a duplumok cseréje útján is gazdagodott.

„Erkezven Baal Pataki Jánis Uram Eöreggh Asszonyunknak feő szolgália personarum 12. Viszen Feiervarrol az Bibiothecabol Derek Keonyveket Patakra.” [4]

Zsigmond herceg a fejedelmi nyomdát a Kollégium rendelkezésére bocsátja, így ő az, aki elsőként állíttat nyomdát az iskolának 1650-ben. A legnevezetesebb cselekedete azonban az, hogy fejedelmi gyűjteményét végrendeletileg a Kollégiumra testálja. Az élete során folyamatosan épített könyvtár sorsáról halálának esztendejében – 1652-ben – rendelkezik.

A könyvtár valószínűleg az édesanyja rendelkezésére állt annak haláláig, s feltehetően az 1660-as évek elején szállíthatták át a várból a Kollégiumba. A könyvvállományról jegyzéket készítettek, melyből következtetni lehet a könyvtár csoportosítására és elhelyezésére. Ismeretes, hogy Tolnai István könyvtárnok-lelkész regisztrálta a vásárolt, vagy ajándékba kapott könyveket és listát vezetett a kölcsönzöttekről. Elképzelhető az, hogy a várból a Kollégiumba kerülő anyag jegyzéke – legalább részben – az ő munkája. Ennek a jegyzéknek csupán a töredéke maradt fenn, mely 821 tételt tartalmaz. [5]

Ez a töredékes jegyzék számos kérdést vet föl. Elsőként azt, hogy melyik Rákóczi-könyvtár töredéke? Jó néhány olyan – személyes bejegyzéssel azonosított - könyvről tudunk ui., melyek nem szerepelnek a töredékben. Kérdezhetjük azt is, hogy mennyiben tükrözi

Zsigmond herceg 1652-ben végrendeletileg hagyományozott könyvtárát, ha 1657-ben megjelent köteteket is találunk benne? Megvonható-e a határ Zsigmond herceg gyűjteménye – ahogy a főkönyvtárnok által adott címe feltünteti – és a Rákóczi-család más tagjainak az együtt tartott könyvtárai között?

A töredékben említett 821 db könyv 644 sorszám alatt szerepel. Egy-egy mű – szám szerint 31 – többször – több kiadásban? duplumként? – szerepel. Az RMK 69 művet, az RMNY 84 művet tart nyilván belőle. 204 munkát a XVI. században, 362-t a XVII. században nyomtattak. Az anyagban 12 ősnymtatványt találunk. Van 63 tétel, melyeknél a megjelölt művek nem azonosíthatóak, 9 tétel pedig olyan művekre utal, melyek egyforma eséllyel többféleképpen azonosíthatóak. A duplumokkal együtt 103 olyan művet találunk, melyek nem mondanak újat az anyag vizsgálatáról.

A legérdekesebb jellemzője talán ennek az anyagnak, hogy 199 magyar nyelvű könyvet találunk benne, mely egyedülálló gyűjteménynek számít a kor hasonló könyvtárainak ismeretében.

Harsányi István a Rákóczi-könyvtár töredékének első publikálója 10 művet fedezett fel, melyek máshonnan nem voltak ismertek: [6]

- Stephani Andrasi 3plex Philosophia.
- Oratio Funebris in exequiis Mariae Drugeth.
- Articuli Posoniensem de Anno 1657.
- Iter Economiasticum Seren. Princ. Georgy Rakoczi.
- Responsio Joh. Szőlősi disp. Andreae Horvath.
- Ket halotti predicatio Prinyi Gabor felett.
- Julius Tsaszarnak munkai magyarul.
- Aegidius L. Az igaz Szent Egyházról.
- Nap várása Kászonyi Jánosé.
- Istenes elmélkedések Vámosi Gergely által.

Ő maga a töredék alapján a könyvtár állományának egészéről úgy vélekedett, hogy a 821 tétel az $\frac{1}{4}$ -e lehet a teljes anyagnak, melyet kiegészített a Kollégium már meglévő könyvtára. Feltételezése szerint a lista alapján 12, egyenként 6 polcos „theca”-ban álltak. Egy polcon átlagosan 45 könyv volt elhelyezve, tehát egy „theca”-ban 270 db, s a 12 szekrényben összesen 3240 kötet. [7]

Az azonban a töredék alapján is bizonyosra vehető, hogy a korabeli, főúri gyűjteményekkel egybevetve, ez a legjelentősebbek közé tartozik, magyar nyelvű anyaga pedig egészen kivételes a maga korában. [8]

Harsányi a 821 mű tartalmi elemzését az alábbi felosztásban adja:

Teológia, filozófia	371
Történelem, földrajz	293
Klasszikusok	32
Orvostudomány	32
Természettudomány	26
Vegyes tartalmúak	22
<u>Nyelvészet</u>	<u>14</u>

821 [9]

Egy másik felosztás szerint, a pontosabban azonosítható 642 mű alapján a tartalmi tagolódás

%-ban :

Teológia	46
Történelem, földrajz, életrajz	26
Politika, jogtudomány	13
Irodalom, nyelvészet	8
Filozófia	4
Természettudomány	2,5
Művészet	0,5

A legtöbb könyv a kor legnépszerűbb, később világhírű nyomdáinak terméke.

Magyar nyomdahelyek:

Alsólindva

Bártfa

Debrecen

Detrekő

Gyulafehérvár

Kassa

Keresztúr

Kolozsvár

Lőcse

Nagyszombat

Nagyvárad

Sárospatak

Sempte

Trencsén

Külföldi nyomdahelyek:

Amsterdam

Antwerpen

Bécs

Frankfurt

Heidelberg

Jéna

Köln

Leyden

Lipcse

London

Lyon

Párizs

Róma

Strasbourg

Velence

Wittenberg

Klaszikus szerzők: Aristoteles, Julius Caesar, Euripides, Homeros, Titus Livius, Ovidius, Platon, Plinius, Plutarkhos, Sallustius, Seneca, Tacitus, Thukdides, Vergilius.

Válogatás a hazai és külföldi szerzőkből:

Alstedtius, Alvinczi Péter, Amesiuss, Béta, Bisterfeld, Bonfini, Bornemisza Péter, Calepinus, Comenius, Erasmus, Geleji Katona István, Heltai Gáspár, Jansonius, Kálvin, Károlyi Gáspár, Károlyi Péter, Keresztúri Pál, Luther, Margitai Péter, Medgyesi Pál, Melanchton, Méliusz Juhász Péter, Mercator, Milotai Nyilas István, Ozorai Imre, Pathai István, Pázmány Péter, Szegedi Kis István, Székely István,

Szenci Czene Péter, Szenci Molnár Albert, Szikszai Fabricius Balázs, Temesvári Pelbárt, Tolnai István, Werbőczy István, Zwingli Ulrich.

Monok István – a kétségkívül legkorszerűbb és legalaposabb feldolgozásában [10] állítja, hogy 20 kötet van jelenleg a pataki Nagykönyvtárban, melyeket a Rákócziak valóságosan a kezeikben forgathattak, s ezek közül 7-nek a jelzetét közli.

Gulyás József néhai főkönyvtárnok 37 művet nevezett meg, Harsányi István 48 tételt sorolt fel. Ebből 17 egyezik Monok Istvánéval. Még korábban, Szinyei Gerzson főkönyvtárnok „*A Rákóczi-kor könyvei*” –címet viselő publikációjában 105 könyvet ír le. [11]

Érdekes észrevennünk, hogy a Zsigmond herceg könyvtárának tekintett anyagnak – vagy legalább tekintélyes részének – a meglétét az ellenreformációs bujdosás évtizedei után, a Kollégium 1707. és 1711. évi könyvjegyzékei igazolják. [12]

Ha azt kérdezzük, hogy 2000-ben a Bibliotheca Rakociana hány kötetét tudjuk levenni a polcra a pataki Kollégium Nagykönyvtárában, melyekkel rekonstruálhatjuk az egykori fejedelmi gyűjtemény töredékét, akkor a pontos válasz attól függ, hogy milyen álláspontot alakítunk ki a fentiekben jelzett szakmai vitában? Nevezetesen azokban a kérdésekben, hogy a pataki katalógus-töredékből ki nyit tekintet azonosíthatónak, - a felsoroltak mind a fejedelmi könyvtárhoz tartozik-e, vagy egy részük a coetus gyűjteményéhez? – ide sorolhatók-e a katalógusban nem szereplő, de egyértelműen a Rákóczi-könyvtár kötetének tekinthető művek? – ide sorolhatók-e a fejedelmi könyvtár elveszett, de a Nagykönyvtár állományában meglévő, ugyanazon kiadású művek?

Kutatásunk jelen állása szerint a Zsigmond hercegnek tulajdonított könyvtár katalógustöredékéből 122-t tudunk levenni a Nagykönyvtár polcairól, melyek reprezentálják Bibliotheca Rakociana-t. 125 művet véve alapul, a ma Sárospatakon elérhető Bibliotheca Rakociana tartalmi megoszlása szakonként %-ban:

Teológia	61
Történelem	17
Nyelvészet, irodalom	13
<u>Politika, jog</u>	<u>9</u>
Összes:	100

Összegzésképpen megengedhetjük azt a megjegyzést, hogy a Bibliotheca Rakociana az évszázadok viharait kiállt töredékeiben is fejedelmi gyűjtemény Sárospatakon. Amennyiben az „oroszfogságban” lévő könyveink hazatérnek, 19 kötettel nő a számuk, közöttük ősnymtatványokkal. A további kutatások azzal kecsegtetnek, hogy ez a szám még a Nagykönyvtár állományának a vizsgálata során is gyarapodhat, sőt a Kárpát-medencében és szerte a nagyvilágban, testvér-intézményeknél és egyéb gyűjteményekben föllelhető kötetekkel a Bibliotheca Rakocziánához tartozó művek száma akár megkétszereződhet.

Sárospatak, 2000.

[1] Teleki Mihály könyvtáralapító tanácsúr utána jár egyes kiadványoknak és gyűjteményeket is felvásárol. Lásd: Koncz József: Egyháztörténeti adalékok. = Protestáns Közlöny 1891. 40. p.

[2] I.Rákóczi György levele Tolnai Istvánnak:”...Im egynehány könyvet küldtünk ki, kiket kegyelmed meglátogatván, tegyen a többihez...” =Szászsebes, 1634.) „...kegyelmed szépen, jó módjával hordassa ben az várban több könyveinkhez, mennyi könyvünk legyen kegyelmednél, értjük azt is, azokat elvesztéstől nem féltjük.” (Kőhalom, 1634.) „...az Csanaki maga opusában kegyelmed 20 exemplárt tétessen be az bibliothecában, az többi legyen az coetusé, annak mi az ára, megadjuk... az másféle könyv, ki 02, abból kegyelmed azokat küldje be, az mint leirattuk, az többi közül is kiválogatván, az kik az mi bibliothecánkban nem volnának, tegye az mi könyveink közé, ezeknek is megadjuk az árokat, az többi ám legyen az coetusé...” (Dés, 1638.)

Tolnai István I. Rákóczi Györgynek: „...Az mely könyvei nagyságodnak énnálam vannak, mind egyik az catalogusbam írtam, melyet nagyságodnak beküldöttem, némelyeket in folio, némelyeket in quarto, némelyeket in octavo, ahol helye volt, az mint akkori levelemben is megírtam nagyságodnak ost is ugyanazon könyveket magán álló lajstromban beküldtem. Az Horologiumot immár tudom, hogy az nagyságod bibliothecájában való....Jerusalem templomának képét nem láttam sehol nagyságod körül való könyvekben, melyeket a fejevari bibliothecában küldött volt ki nagyságodnak Alstedtius uram. Az még Váradon voltam, állottak nálam valami kevés ideig, de én Pongrácz uram kezéhez adtam akkor... Ez elmúlt nyáron, hogy Erdélyben voltam, láttam is őket az bibliothecában. Öreg három könyv, in folio, aranyos, mindeniket két-két kapocs.” (Sárospatak, 1634.)

„... Az könyvek felől, melyeket az kis úr lajstromban írt, gondom leszen rájuk, beküldöm, amit feltalálhatok közülök, amikor Herceg uram bemegyen...Az könyvek felől megfelelttem az én tetszésem szerént az úrnak.” (Sárospatak, 1635.) „...Jó emlékezetű Szepsi uramnak az Benyei Máté papnak küldöttük vala be Nagyságodnak egy írott könyvet, melyben magyarországi

históriákat foglalt: kérem Nagságodat, ha el nem veszett, küldje ki nagyságod – az jövődő üdőkre vannak valami elmélkedéseim, ha az isten csendességét adván, lenne Typographiánk, hasznát vehetném....” (Sárospatak, 1637.) Közli: Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György levelei. = PEIL 1875. 618-619., 650., 776., 777-778., 804., 1385. p.

[3] Lásd pl. egyik Gyulafehérvárról kelt levelét. In: Rákóczi iratok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában. 1607-1710. Sárospatak, 1999. 23. p.

[4] Kolozsvári sáfár-számadások, 1653. Szécchi Seres István sáfárpolgár feljegyzését közli: Herepei János: Miként került el a gyulafehérvári bibliothékánk egy része az 1658. évi tatár pusztítást? = Magyar Könyvszemle 1961. 170-172. p.

[5] Fölfedezője Szombathy János főkönyvtárnok 1805-ben adta a jegyzéknek ezt a címet: 'Fragmenta haec Catalogi Librorum Illmi Sigismundi Rakoczi. Ao. 1652 mortui (qui hanc suam Bibliothecam Collegio Reformat. Sáros-Pataiensi legavit) in hoc volumen compacta sunt S. patakini Ao. 1805. Joan. Szombathi. M. pr. '

[6] Harsányi István. A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Bp. 1917. 22-23. p.

[7] Harsányi I. id. m. Uo.

[8] Az állomány nagyságát illető becslések 2000-től 6000 –kötetes gyűjteménynek állítják a coetusnak a fejedelmi könyvtárral kiegészült állományát. Czegle Imre: A sárospataki Nagykönyvtár történeti áttekintése (1531-1945). Sárospatak, 1981. 16. p.

[9] Harsányi I. id. m. 21. p.

[10] Monok István: A Rákóczi-család könyvtárai. 1588-1660. Szeged, 1996. XXIII.p.

[11] Szinyei Gerzson: A sárospataki kollégiumi könyvtár története. Sárospatak, 1884. 8-23. p.

[12] Partiumi könyvesházak. 1623-1730. Bp.-Szeged, 1988. A pataki Kollégium könyvtári jegyzékei. 1623-1726. 7-137. p.